

UOT 94(479.24)

Ə.C.Qurbanlı

*AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu
qurbanli.68@ mail.ru*

**AZƏRBAYCANLILARIN ERMƏNİSTAN SSR-DƏN DEPORTASIYASI
VƏ QAÇQINLAR PROBLEMİNİN YARANMASI
(1988-1989-CU İLLƏR)**

Açar sözlər: deportasiya, azərbaycanlı, erməni, qaçqınlar

Məqalədə Ermənistan SSR-də azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilmiş deportasiya və soyqırımı siyasəti təhlil edilmiş, soydaşlarımızın başına gətirdiyi faciələr öz əksini tapmışdır. Qeyd edilir ki, azərbaycanlıların tarixi torpaqlarından deportasiyası ermənilərin torpaqlarımıza qarşı ərazi iddiaları ilə bir vaxta düşmüş, “Böyük Ermənistan” mifik planına uyğun həyata keçirilmişdir. Azərbaycanlıların deportasiyası zamanı adi insan hüquqları pozulmuş, bu siyasət amansızlıqla həyata keçirilmiş, yüzlərlə azərbaycanlı soyqırımı siyasətinə məruz qalmışdır.

А.Дж.Гурбанлы

**ДЕПОРТАЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ ИЗ АРМЯНСКОЙ ССР И
ВОЗНИКНОВЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ БЕЖЕНЦЕВ (1988-1989 ГГ.)**

Ключевые слова: депортация, азербайджанец, армянин, беженцы

В статье анализируется политика депортации и геноцида азербайджанцев в Армянской ССР, отражаются трагедии, постигшие наших соотечественников. Отмечается, что депортация азербайджанцев с их исторических земель совпала с территориальными претензиями армян на наши земли и была осуществлена в соответствии с мифическим планом «Великой Армении». Во время депортации азербайджанцев были нарушены обычные права человека, эта политика безжалостно проводилась, а сотни азербайджанцев подверглись политике геноцида.

A.J.Gurbanli

**DEPORTATION OF AZERBAIJANIS FROM ARMENIAN SSR AND
UPRISING THE PROBLEM REFUGEES (1988-1989 YY.)**

Keywords: deportation, Azerbaijani, armenian, refugees

In the article the deportation of aboriginal Azerbaijan Turks from their historic ethnic lands, from present Armenia territory during 1988-1989 is investigated, the deportation of Azerbaijani is looked through together with the pretension of Armenia against Azerbaijan. Every kind of provocations of Armenians with the pretension of

creating “Great Armenia” to clean Armenia from Turks and other nations are interpreted with concrete facts and is given information on deportation of peaceful population from home lands. In the article it is noted that the deportation has been realized against the reaction of human rights of Azerbaijan Turks and international laws.

Ermənistan Respublikası ərazisində Azərbaycan türklərinə qarşı deportasiya siyasətinin araşdırılması aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. Belə ki, bu siyasət bu günün özündə belə davam edir, bir milyon azərbaycanlı öz tarixi torpaqlarında etnik təmizləməyə məruz qalmışdır. Bu kontekstdə Ermənistan SSR-dən azərbaycanlıların deportasiyası problemini bir daha təhlil etmək, onun səbəblərini və nəticələrini bir daha nəzərdən keçirmək gərəkdir.

XX əsrin 80-ci illərinin axırlarında erməni millətçiləri üçün əlverişli tarixi şərait yarandı. M.S.Qorbaçovun apardığı “Perestroyka” siyasəti nəinki sovet cəmiyyətində yaranmış repressiv inkişafı nizamlaya bilmiş, əksinə ölkənin bütün regionlarında mərkəzdənqaçma meyillərini xeyli gücləndirmişdi. Ölkədə gedən prosesləri diqqətlə izləyən “erməni siyasətçiləri” və şovinst dairələri dağılmaqda olan imperiyanın xarabalıqları altından böyük bir ərazi ilə çıxmaq istəyirdilər. Onlar bu məqsədlə Azərbaycanın əzəli və tarixi tərkib hissəsi olan Qarabağın dağlıq hissəsinə ərazi iddiaları etməyə və onu Ermənistana birləşdirmək üçün mübarizəyə başladılar. Ermənistanda Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qarşı açıq separatçılıq hərəkatının baş qaldırması ilə “Türksüz Ermənistan” planı gerçək siyasətə çevrilməyə başladı. SSRİ rəsmi dairələrinin himayəsi ilə Yerevanda kütləvi mitinqlər keçirilməyə başladı. Mitinqlərdə “Qarabağ merna” (“Qarabağ bizimdir”), “Rədd olsun türklər” kimi millətçi şüarlar səslənirdi [14, s.12].

Hadisələr ərəfəsində Ermənistan SSR-də azərbaycanlılara qarşı dövlət səviyyəsində aparılan bütün etnik təmizləmələrə baxmayaraq respublikada əhalinin 1979-cu il siyahıya alınmasının nəticələrinə görə, Ermənistanda 161 min türk əhali yaşayırdı [9].

Dağlıq Qarabağda baş verən hadisələrdən bəhanə kimi istifadə edən erməni millətçiləri aborigen türk əhalisini onlara məxsus tarixi torpaqlarından qovulmasının həyata keçirilməsinə başladılar. Həmin günlərdən öz təhlükəsizliklərinə təminat görmədiyinə görə Ermənistandan 4000-dən artıq azərbaycanlı qaçqın Azərbaycan SSR-ə gəlməyə başladı [12, s.6]. Bu qaçqınlar əsasən azərbaycanlıların yığcam yaşamadıqları qəsəbələrdən, Yerevan, Eçmiadzin, Leninakan, Kirovakan, Qafandan və başqa şəhərlərdən idilər.

Ermənilər Azərbaycan türklərini tarixi torpaqlarından qovmaqla və hamılıqla Ermənistanı tərk etməyə, digər tərəfdən isə Azərbaycan SSR-də ictimai-siyasi vəziyyətin gərginləşdirilməsinə, erməni-azərbaycanlı münaqişəsi törədilməsinə can atırdı. Məqsəd isə Azərbaycan SSR-də gələcək milli

zəmində törədiləcək təxribatları, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini azərbaycanlıların adına yazmaq üçün süni zəmin hazırlamaq idi.

Azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması da onların təhrikçilik siyasətindən irəli gəlirdi. Fevralın 28-də Sumqayıt şəhərində cinayətkar qrupların təhriki ilə erməni əhalisinə qarşı törədilən faciə və talanlar zahirən Ermənistandan axıb gələn çoxsaylı qaçqınlarla əlaqəli olsa da, erməni təhrikçiləri onların törədicisi olmuşlar [11, s.72].

Ermənistan KP MK-nın orqanı olan "Kommunist" qəzetində Sumqayıt hadisələrindən sonra respublikanı tərək etmiş azərbaycanlı qaçqınlar haqqında informasiyanın bir neçə gündən sonra respublika mətbuatına çıxarmaqla erməni mətbuatı ictimai rəyi Sumqayıt hadisələrinə yönəldir, respublikanı tərək etmiş qaçqınlar axınını orada baş vermiş hadisələrlə əlaqələndirməyə çalışırdılar [19, s.72].

Ermənistandan qovulan azərbaycanlı qaçqınların Azərbaycana gəlməsi faktı isə Azərbaycan KP MK-nın I katibi Ə.Vəzirovun tapşırığı ilə ictimaiyyətdən gizli saxlanılır, əhaliyə bu barədə demək olar ki, məlumat verilmirdi.

Mart ayının 3-dən etibarən Ermənistanda vəziyyət kəskin sürətdə dəyişmiş, milli münasibətlərdə yaranmış gərginlik pik həddinə çatmışdı. Artıq respublikada etnik zəmində toqquşmalar baş verirdi. May ayının 11-də Ararat (Vedi) rayonunun Şirazlı kəndində qırğınlar, talanlar nəticəsində 64 azərbaycanlı evi dağıdılmış, 8 mənzil yandırılmış, 330 ailənin əmlakı yandırılaraq talan edilmiş, 80-dən artıq azərbaycanlıya isə bədən xəsarəti yetirilmişdi [10, s.26].

Ermənistanda yaranmış vəziyyətlə əlaqədar Azərbaycana qaçqın axını güclənmişdi. Respublikanın kütləvi informasiya vasitələri 10 iyul 1988-ci ildən etibarən ilk dəfə olaraq azərbaycanlı qaçqınlar barədə xəbərlər verirdi [5]. "Azərinform"-un məlumatında bildirilirdi ki, Ermənistanda yaranmış mürəkkəb, gərgin vəziyyətlə əlaqədar olaraq azərbaycanlı qaçqınlar kütləvi sürətdə respublikamıza gəlməkdədir [5].

Ermənistandan qovulmuş azərbaycanlıların sayı o qədər çox idi ki, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin yanında qaçqınların işi üzrə xüsusi komissiya yaranmışdı [5]. Komissiyanın məlumatında qaçqınların sayı 20 min nəfər (4 min ailə) göstərilir [5]. Ermənistandan gəlmiş azərbaycanlılar müvəqqəti olaraq respublikanın 43 rayonunda yerləşdirilmişdi [5].

Bakıya, Sumqayıta, Gəncəyə, Dağlıq Qarabağa gedən yollar qaçqınların üzünə bağlandığından çətin vəziyyət yaranmışdı. Adamlar vağzallarda, yol qıraqlarında gecələyirdilər. Fermalara, məktəb binalarına, tarla düşərgələrinə, xüsusi yerlərə yerləşdirilənlərin sayı gündən-günə artırdı. Mart-iyun aylarında Azərbaycan SSR-ə 30 minə yaxın azərbaycanlı qaçqın gəlmişdi. Qaçqınlarla işləyən xüsusi informasiya mərkəzi yaradılmadığından itkin düşən, ailəsini

itirən adamların da sayı çoxalmışdı. Azərbaycan rəhbərliyi Dağlıq Qarabağa gedən bütün yolları kəsərək qaçqınların bu istiqamətə, hətta qohumlarının yanına belə getməsinə imkan vermirdi. Dağlıq Qarabağın kəndləri və şəhərləri ilə sövdələşib evini dəyişmək üçün razılığa gələn qaçqınlar da bu imkandan məhrum edilmişdi.

Qaçqınlar əsasən Dağlıq Qarabağda məskunlaşmaq istəyirdilər. Azərbaycanda demoqrafik tarazlığın pozulması barədə yalan məlumatlarla çıxış edən ermənilər, xüsusən də Ermənistanın rəsmi orqanları Mərkəzi hökumət qarşısında hay-küy qopardaraq Dağlıq Qarabağ əhalisinin demoqrafik tərkibinin qaçqın düşmüş azərbaycanlılar hesabına dəyişdirilməsinə etiraz etdilər. Ə.Vəzirov başda olmaqla Azərbaycanın qətiyyətsiz, kommunist rəhbərləri Dağlıq Qarabağda və Şuşada məskunlaşmaq istəyən azərbaycanlılara məskunlaşmağa imkan vermədilər.

Ermənistan SSR-də vəziyyət gündən-günə ağırlaşır, millətçi-ekstremist təşkilatların fəaliyyəti güclənməkdə idi. İyunun 17-20-də Yerevanın teatr meydanından erməni dəstələri avtobuslarla şəhərin 10-15 kilometrliyində yerləşən Masis rayon mərkəzinə, Zəngilər, Zəhmət, Dəmirçi, Dostluq, Nizami, Sarvanlar kəndlərinə basqınlar edir, adamların döyülməsi, təhqir olunması adi hala çevrilmişdi. Hadisələr nəticəsində 20-dən çox azərbaycanlı yaralanmışdı [10].

Azərbaycanlıların həyatı üçün yaranmış real qorxu və vəziyyətin həddən artıq ciddi olması və qaçqın axını Azərbaycan rəhbərliyini və əslən Ermənistandan olan Azərbaycan vətəndaşlarını narahat etməyə bilməzdi. Azərbaycan KP MK Ermənistan SSR-də azərbaycanlıların yaşadığı yerlərdə vəziyyəti normal hala salmaq üçün Ermənistan hökuməti ilə birgə razılığa əsasən M.S.Məmmədov, N.Fətəliyev başda olmaqla məsul partiya rəhbərləri Ermənistanda azərbaycanlıların yaşadıkları kəndlərdə onların vəziyyətləri ilə tanış olmuş, onların çoxsaylı şikayətlərinə baxmışlar [5].

Noyabr ayının əvvəllərindən başlayaraq Ermənistanda Azərbaycan türkləri əleyhinə mitinqlər keçirilir, onların dərhal respublika ərazisindən qovulmasını tələb edirdilər. "Qarabağ" komitəsinin fəalları bu planın həyata keçirilməsində canfəşanlıq göstərirdilər. 1988-ci ilin noyabrın 4-də "alimlər və yenidənqurma uğrunda mübarizə"yə həsr olunmuş Yerevan şəhərində keçirilən çoxminli mitinqdə çıxış edən, komitənin fəallarından biri olan Ermənistan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü R.Kazaryan türklərin qovulması barədə mitinq iştirakçalarına çağırış edərək bildirirdi: "Dəstələrin köməyi ilə köçürməni təmin etmək lazımdır. Bizə bütün onilliklər ərzində ilk dəfə Ermənistanı təmizləmək üçün nadir imkanlar verilmişdir. Mən bunu on aylıq mübarizəmizin ən böyük nailiyyəti hesab edirəm" [13, s.15].

Meydandakı mitinqdən sonrakı günlərdə respublikadan azərbaycanlı əhalinin qovulması prosesi sürətlə həyata keçirilməyə başladı. Artıq 1988-ci ilin

noyabrın axırlarına yaxın azərbaycanlı qaçqınların sayı 80 min nəfərə çatırdı. Azərbaycanlı qaçqınların Ermənistandan Azərbaycana axını əhalinin emosiyasına təsir göstərir, narazılıqlar dalğası izdihamlı mitinqlərdə özünü göstərirdi [7].

Dağlıq Qarabağda və Ermənistanda sovet orqanlarının, millətçi təşkilatların rəhbərləri iki xalqı qırğına təhrik edir, Azərbaycan SSR-nin daxili işlərinə kobud şəkildə qarışırdılar. Noyabr ayının 16-dan başlayaraq Dağlıq Qarabağda, xüsusən də Ermənistanda baş verən hadisələrlə bağlı Bakı şəhərində çoxminli mitinqlər keçirilir, Ermənistandan azərbaycanlıların qovulması pislənilir, orada yaşayan azərbaycanlıların konstitusiya hüququnun tapdalanmasının qarşısını almaq üçün onların yaşadığı regionda Muxtar Vilayət yaradılması tələb olunurdu [4].

Bu tələblərdən narahat olan Ermənistan rəhbərliyi Ali Soveti noyabrın 22-də Ali Sovetin sessiyasını dayandıraraq deputatları və rayon rəhbərlərini yerlərdə “qayda-qanunu bərpa etməyə” göndərdilər. Əslində isə noyabrın 28-dək Ermənistan SSR-dən azərbaycanlılardan təmizləmək aksiyasını həyata keçirmək barədə göstəriş verilmişdi. Ermənistanda faciəli hadisələrin qarşısını almaq üçün V.N.Samsonovun rəhbərliyi ilə Ermənistana göndərilmiş qoşun hissələri Ermənistan hökumətinə tabe etdirilmiş, bəzi hallarda respublika rəhbərliyinin xüsusi göstərişi əsasında nəzarəti həyata keçirirdi. Hərbi komendantlıq azərbaycanlı əhalinin təhlükəsizliyini qorumaq kimi funksiyanı yerinə yetirmək əvəzinə yoxlanılmamış dezinformasiyalar verməklə əhali arasında çaşqınlıq yaradır, yalan məlumatlarla ermənilərin qisasçılıq hissələrini daha da qızışdırırdı.

Ermənistan SSR Daxili İşlər Nazirliyinin 28 noyabr məlumatında isə deyilirdi ki, respublikanın rayonlarında, xüsusən də ermənilərlə azərbaycanlıların qarışıq yaşadığı rayonlarda gərgin vəziyyət davam edir, milli zəmində ağır nəticələrə gətirib çıxaran hadisələr qeydə alınmışdır. Bir sıra rayonlarda – Quqarkda, Kalininoda, Vardenisdə, Gorusda azərbaycanlılar və ermənilər arasında silahlı atışmalar qeydə alınmış və yolları kəsərək, daş ataraq, təsadüfi hallarda hətta odlu silahdan da istifadə edərək avtonəqliyyat vasitələrinin hərəkəti üçün təhlükə törədirlər [16].

Azərbaycan SSR-də azərbaycanlı qaçqınların işi üzrə respublika komissiyasının məlumatında isə bildirilirdi ki, Ermənistanda vəziyyətin kəskinləşməsi ilə əlaqədar didərginlərin sayı durmadan artır. Ermənistan SSR Nazirlər Sovetinin məlumatında noyabrın əvvəlindən 30 noyabra qədər respublika ərazisini 40.652 nəfər azərbaycanlı tərk etdiyi bildirilirdi [17].

Noyabr ayının 24-dən başlayaraq Ermənistandan azərbaycanlıların zorakılıqla qovulması faktları qeydə alınmışdır. Ermənilər Masis (Zəngibasar) rayonunun Zəhmət, Dostluq, Zəngilər, Rəncbər və başqa azərbaycanlılar yaşayan kəndlərində Rayon İcraiyyə Komitəsinin sədri Gevorkyanla və Rayon

Daxili İşlər şöbəsinin rəisi vəzifəsini icra edən İsgəndəryan azərbaycanlı əhalisinə ultimatum verərək onlardan tezliklə rayon ərazisini tərk etmələrini tələb etmişdilər [15, s.154].

Quqark rayonunda ermənilərin törətdiyi vəhşiliklər nəticəsində 30-dan çox azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, Şaumyan (Vartana) kəndində isə 14 nəfər azərbaycanlı vəhşicəsinə öldürülmüş və yandırılmışdı [1, s.138]. Yerevan şəhəri xüsusi rayonun hərbi komendantı V.N.Samsonovun məlumatında isə Quqark rayonunun azərbaycanlı ailələrinin erməni özbaşınalıqlarından yaxa qurtarmaq üçün Şaumyan, Arcut, Hallavar, Gözəldərə və başqa kəndlərdəki, azərbaycanlıların dağlara çəkildiyi bildirilirdi [3].

Armenpressin Respublika Daxili İşlər Nazirliyinə istinadən yaydığı xəbərdə Masis, Ararat, Noyomberyan, Spitak, Quqark və başqa azərbaycanlılar yaşayan rayonlarda vəziyyətin olduqca ağır olması, toqquşmalar nəticəsində xeyli insanların yaralandığı bildirilirdi [16]. V.N.Samsonovun 2 dekabr 1988-ci ildə verdiyi məlumatda isə Quqark, Kalinino, Stepanavan rayonlarında baş vermiş toqquşmalarda artıq ölüm hadisələrinin olduğu xəbər verilir, Ermənistanın bütün azərbaycanlılar yaşayan rayonlarında vəziyyətin kəskin və ağır olması göstərilirdi [19].

Azərbaycanda isə Ə.Vəzirovun bilavasitə göstərişi ilə Ermənistanda azərbaycanlıların öldürülməsinə və yaralanmasına dair faktların mətbuat səhifələrinə çıxarılması qadağan edilmişdi: "Azərinform" azərbaycanlıların Ermənistanda kütləvi vəhşiliyə və zorakılığa məruz qalmasını Azərbaycan SSR Daxili İşlər Nazirliyinə və Respublika Səhiyyə Nazirliyinə istinadən yaydığı xəbərdə bütün bunları şaiyə və uydurma adlandırır [2].

Bakı şəhəri xüsusi rayonu hərbi komendantının verdiyi məlumata görə, Ermənistanda yaranmış vəziyyətlə bağlı Azərbaycan KP MK-nın müvəkkilləri, əvvəllər Ermənistanın Quqark, İcevan, Krasnoselsk, Vardenis, Qafan rayonlarının keçmiş vətəndaşlarının nümayəndələri dörd zabit qrupu ilə birlikdə noyabrın 30-da bu rayonlarda olmuşlar. Müəyyən edilmişdir ki, bu rayonlarda vəziyyət hələ də ağır və çox vaxt qeyri-müəyyəndir [4].

Bakı şəhəri xüsusi rayonu zabitlərinin, Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin, Qafan, Sisyan, İcevan rayonlarından köçmüş azərbaycanlıların nümayəndələrindən ibarət səyyar qrup dekabr ayının 1-də Ermənistanın azərbaycanlılar yaşayan rayonlarında olmuş, vəziyyətlə ətraflı tanış olmuşlar. Məlum olmuşdur ki, respublikada azərbaycanlıların vəziyyəti olduqca ağırdır, demək olar ki, onların təhlükəsizlikləri orada olan sovet əsgərləri tərəfindən qorunmur [14].

Yerevan şəhəri Hərbi Komendantı öz vəzifəsini yerinə yetirmədiyindən Bakı şəhəri xüsusi rayonun hərbi komendantı işə qarışmış, onun V.N.Samsonova verdiyi sərəncamda şəraitin normal hala salınması üçün zəruri olan yerlərdə, bütün azərbaycanlı yaşayış məntəqələrində əsgəri qornizonlar

yerləşdirilməsi tələb edilirdi [4].

Dağlıq Qarabağ və onun ətrafında yaranmış mürəkkəb vəziyyətlə, regionda qaçqınların sayının gündən-günə artması, qaçqın əhalinin yerləşdirilməsi, onlara tibbi, ərzaq yardımı göstərmək və onların problemlərini yerində həll etmək məqsədilə SSRİ hökuməti tərəfindən SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini B.E.Şerbinanın başçılığı altında hökumət komissiyası yaradılmışdı [7].

Bakı şəhəri xüsusi rayonu komendantı Tyaqunov isə öz növbəsində Quqark, Stepanavan, Ararat, Kalinin, Masis rayonlarında qalmaqda olan kəskin vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün tədbirlər görüldüyünü, Ermənistandan getmək istəyən azərbaycanlıların əsgəri bölmələrin mühafizəsi ilə yola salındığını bildirirdi [3].

Hərbi komendantlıq Ermənistanda azərbaycanlı əhalinin təhlükəsizliyini yerində təmin etmək əvəzinə azərbaycanlı əhalinin Ermənistandan köçürülməsi prosesinə başladı. Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti Ermənistanda azərbaycanlıların ağır vəziyyətini nəzərə alaraq onların sıx yaşadıkları yaşayış məntəqələrindən köçürülməsi və daşınması üçün Bakı şəhər xüsusi rayonunun hərbi komendantı M.Tyaqunov ilə birlikdə tədbirlər gördüyünü bildirirdi [3].

Dekabrın 1-dən 2-dək Masis rayonundan 3800, Spitakdan 400 nəfər, Ararat rayonundan 450 nəfər, Kalinino rayonundan 150 nəfər, Kirovakandan 482 nəfər, Stepanavandan 614 nəfərin hərbi vertolyotlarla Azərbaycan ərazisinə daşındığını bildirirdi. Hökumət tərəfindən verilən məlumatda dekabrın 2-dək azərbaycanlı qaçqınların sayının 78 mini keçdiyi aydın olur [2].

Görülən tədbirlər nəticəsində Stepanavan və Masis rayonlarından azərbaycanlılar tamamilə köçürülmüş, Qafan rayonunun Girətağ, Kürdlər, Çaykənd, Pürülü, Payəqan, Hacabad yaşayış məntəqələrinin azərbaycanlı sakinləri (130 ailə) avtomobil nəqliyyatı ilə əsgəri bölmələrin mühafizəsi altında Qafan rayon mərkəzinə gətirilərək elektrik qatırı ilə Zəngilana gətirilmişdi [2].

Ermənistan SSR-dəki daimi yaşayış yerlərini tərk etmiş əhali ilə iş üzrə respublika hökumət komissiyasının 8 dekabr 1988-ci il tarixli iclasında Nazirlər Sovetinin sədri H.Seyidov Ermənistandan Azərbaycana 110 mindən çox azərbaycanlı qaçqının gəldiyini bildirirdi [8].

Ümumiyyətlə, 1988-1989-cu illərdə Azərbaycan Respublikası Qaçqınlar Cəmiyyətinin 1997-ci məlumatında Azərbaycana Ermənistandan 39739 ailə, 189497 nəfər azərbaycanlı qaçqın gəlmişdir. Bu məlumat doğru sayıla bilməz. Belə ki, bu siyahıya qaçqın gəlmiş ailələrin əsgərlikdə olan övladları və Azərbaycanda oxuyan tələbələr daxil edilməyib. Bütün bunları nəzərə alsaq, 1988-1989-cu illərdə Azərbaycan SSR-ə 230 mindən artıq azərbaycanlı qaçqın gəlmişdir.

Ermənistandan Azərbaycan türklərinin vəhşiliklə qovulması respublika

rəhbərliyinin Mərkəzi hökumətlə razılaşdırılmış və birgə həyata keçirdikləri ardıcıl siyasətin nəticəsi idi. Ermənistan KP MK-nın 1989-cu ildə qəbul etdiyi qərar da bu faktı təsdiq edir. Ermənistan KP MK ümumi şöbəsinin müdiri L.Çaxmaxçyan tərəfindən "Pravda" qəzetinin redaksiyasına göndərdiyi məlumatda göstərilirdi ki, Ermənistanda Stepanavan, İcevan, Yeğeqnadzor, Quqark, Krasnoselo, Ararat, Masis, Amasiya, Noyomberyan rayonlarında vətəndaşların konstitusiyaya hüquqları kobud surətdə pozulmuş, vəziyyəti sabitləşdirmək və millətlərarası toqquşmaların qarşısını almaq üçün tədbir görülməmiş, rayon rəhbərləri tərəfindən azərbaycanlı əhalinin kütləvi surətdə köçməsi təşkil edilmişdir [20].

Rəsmi Moskvanın separatizmə göz yumması, erməni ekstremizmini himayə etməsi nəticəsində 1988-ci ilin axırlarınadək Ermənistan ərazisində Azərbaycan türklərinin yaşadıkları 170 təmiz və 94 qarışıq yaşayış məntəqələri boşaldıldı. Ümumiyyətlə, Ermənistanın 22 kənd və rayonundan, 6 şəhərdən 231 min nəfərdən artıq əhali tarixi torpaqlarından deportasiya olundu.

Azərbaycan Respublikası Qaçqınlar Cəmiyyətinin tərtib etdiyi siyahıda isə 1988-1989-cu illərdə Ermənistanda 217 nəfər azərbaycanlı həlak olmuş, minlərlə adam şikəst edilmişdir [6]. 36 nəfər müxtəlif işgəncələrlə, 18 nəfər güllə ilə, 14 nəfər yandırılaraq, 16 nəfər avtomaşınla vurulmuş, 48 nəfər isə ermənilər tərəfindən aldıkları müxtəlif xəsarətlər nəticəsində dünyasını dəyişmişdir. Noyabr-dekabr aylarında kütləvi qovulma nəticəsində 48 nəfər dağlarda borana düşərək ölmüşdür. Yerdə qalanlar isə həkim qəsdı və müxtəlif hadisələrdən sonra ölənlər və itkin düşənlərdir.

Göründüyü kimi, azərbaycanlıların deportasiyası məqsədli siyasətin nəticəsi olmuş, bu, xüsusi amansızlıqla və dövlət səviyyəsində həyata keçirilmişdir.

Beləliklə, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1) XX əsrin 80-ci illərinin axırlarında azərbaycanlıların Ermənistan SSR-dən deportasiyası və SSRİ rəhbərlərinin təhriki ilə xalqımıza qarşı təcavüz və cinayətlərin yeni dalğası başladı.

2) Erməni təcavüzü nəticəsində xalqımız soyqırımına məruz qaldı. Masisdə, Şirazlıda, Qafanda, Quqarkda ermənilər dəhşətli qırğınlar törətdilər.

3) Bu siyasətin həyata keçirilməsində partiya və sovet orqanları, şovinist dairələr xüsusi fəallıq göstərdilər.

4) Ermənistanda Azərbaycan türklərinin və başqa etnik qrupa mənsub xalqların deportasiyası ilə Ermənistan monoetnik respublikaya çevrildi.

ƏDƏBİYYAT

1. *Arzumanlı V., Mustafa N.* Tarixin qara səhifələri. Deportasiya. soyqırım, qaçqınlıq Bakı: Qartal, 1998, 280 s.
2. Bakı şəhəri hərbi komendantının məlumatı. “Kommunist” qəz., Bakı, 4 dekabr №281, 1988
3. Bakı şəhəri hərbi komendantının məlumatı. “Kommunist” qəz., Bakı, 9 dekabr №286, 1988
4. Bakı şəhəri hərbi komendantının məlumatı. “Kommunist” qəz., Bakı, 28 noyabr №276, 1988
5. DQMV ətrafında vəziyyətə dair. “Kommunist” qəz., Bakı, 10 iyul, №162
6. *Eldar İ.* Ermənistan türklərinin 1988-ci il soyqırımı. Bakı: Bayatı, 1994, 112 s.
7. Hökumət Komissiyasında. “Kommunist” qəz., Bakı, 12 dekabr №282, 1988
8. Hökumət Komissiyasında. “Kommunist” qəz., Bakı, 8 dekabr №285, 1988
9. *Həsənova L.L.* Azərbaycanlılar Ermənistan SSR-də, ermənilər Azərbaycan SSR-də. Tarixi demoqrafik təhlil (1920-1989-cu illər) // Bakı Universiteti xəbərləri, 1999, №4
10. *Vəlizadə İ, Muradov B.* Ermənistan azərbaycanlılarının soyqırımı. Bakı: Gənclik, 1996, 172 s.
11. *Бунятов З.* Почему Сумгаит? История Азербайджана по документам и публикациям. Баку: Елм, 1989, 354 с.
12. *Даидемиров А.* Беженцы // Вестник Аналитики, №3, 2005, с.5-6
13. Двадцать месяцев за борьбу (сборник выступлений). Ереван: Изд.АОД, 1989, 45 с.
14. *Ереванлы А.О.* Черное лето 1988 года (Ереванские события), Баку: Элм 2001, 110 с.
15. История Азербайджана по документам и публикациям. Баку: Елм, 1989, 354 с.
16. Информация Министерства Внутренних Дел Армянской ССР. Газ. «Коммунист», Ереван, №278, 29 ноября 1988 г.
17. Информация военного коменданта города Ереван. Газ. «Коммунист», Ереван, №276, 25 ноября 1988 г.
18. Информация военного коменданта города Ереван. Газ., «Коммунист», Ереван, №281, 4 декабря 1988 г.
19. Информация агентства «Арменпресс». Газ. «Коммунист», Ереван, №53, 3 марта 1988 г.
20. Ответственность за безответность. Газ. «Правда», Москва, №17, 17 января 1989 г.

Redaksiyaya daxil olub 01.11.2020